

27 MAYIS ARA DÖNEMİNDE İBADET DİLİNİ TÜRKÇELEŞTİRME GİRİŞİMLERİ VE MÜDAHALEYE DAİR DİNİ BİR OKUMA OLARAK HUTBELER

Şerife ŞİMŞEK*

Öz

Askeri dönemlerde resmi dinî alana dair düzenleme ya da tasarrufların resmîyet ve meşruîyet gibi başlıca gereksinimleri, din işlerini yürütmekle yetkili tek kamu kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığını (DİB) politik beklentiler gereği irtibat kurulan başlıca kurum haline getirmiştir. 27 Mayıs 1960'da askeri müdahaleyi gerçekleştiren ve 15 Ekim 1961 tarihindeki milletvekili seçimlerine kadar ülkeyi yöneten Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) iktidar döneminde dinin inanç, ibadet, günlük hayat vs. pratiklerinin alışıldık biçimlerini yeniden biçimlendirme fikir ve önerileri devlet düzeyinde seslendirilmiştir. Bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığınca, temelde din dilinin Türkçeleşmesi esasına dayanan reformist çıkışlar kesin bir dille reddedilirken, geleneksel dinî yaşam ve kabullerle ilgili dizayn edici ve özensiz yaklaşımların yol açtığı atmosferin DİB açısından da karşılık bulduğu görülmektedir. Ara dönemde resmi dinî kanal olarak DİB'ye ve iktidarın dinî konseptinin toplumla buluşması açısından hutbelerin işlevselliğine başvurulmuştur. Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulunun (MDEİK) onayladığı hutbelerde askeri müdahalenin kendisine ve askeri yönetime dair tasdik ve takdir içeren ifadelerin yer bulabilmesi meşrulaştırım arayışıyla yakından ilgilidir. Bu makalede ezan ve Kur'an'ı Türkçeleştirme yönündeki resmi söylemler ve bunların DİB açısından yansımaları ile toplumsal dinî tasavvurda askeri müdahaleye dair olumlu yargıların oluşmasına yardım edici bir araç olarak DİB kaynaklı hutbeler, ara dönemde dinin siyasal amaçlı kullanımının göstergeleri olarak işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Müdahale, 27 Mayıs, Diyanet İşleri Başkanlığı, Hutbeler

* Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi, Aksaray/Türkiye.
kevser.1977@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1616-3333
Makalenin Gönderilme Tarihi: 13.08.2019
Makalenin Kabul Tarihi: 21.09.2019
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25.10.2019
Makalenin Türü: Araştırma

ATTEMPTS TO MAKE LANGUAGE OF WORSHIP TURKISH AND KHUTBAHS AS RELIGIOUS READINGS RELATED TO INTERVENTION DURING THE INTERIM PERIOD OF 27 MAY

Abstract

The main requirements of regulations or practices concerning the formal religious sphere such as formalism and legitimacy during the military periods has made the Presidency of Religious Affairs (DİB) the only public institution authorized to carry out religious affairs, the main institution in contact with political expectations. The ideas and suggestions of Milli Birlik Komitesi "National Unity Committee" to reshaping of belief, ritual and daily life practices of the usual forms of religion were voiced by the state. This committee carried out the military intervention on 27 May 1960 and ruled the country until the parliamentary elections on 15 October 1961. During this period, the reformist attempts, mainly based on making Turkish the religious language were rejected and it is seen that the atmosphere caused by the design and sloppy approaches about traditional religious life and acceptances also correspond to the DIB. During the interim period, DIB was used as the official religious reference guide and the functionality of sermons (khutbah) in order to meet the religious concept of power with the society. The sermons approved by the Advisory and Religious Studies Board "Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu" (MDEİK) is closely related to the search for legitimation in the sermons that include the statements of the military intervention itself and the military administration. In this article, the official discourses about practicing the Azan and Qur'an in Turkish language and its reflection in terms of DIB and the help of DIB sermons as a means to help the formation of positive judgments about military intervention in social religious imagination are discussed as indicators of the political use of religion in the interim period.

Keywords

Intervention, 27 May, Presidency of Religious Affairs, Khutbahs

GİRİŞ

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi çok partili döneme geçişle birlikte açılan Türk demokrasisinin 1940'lı yılların ortalarından itibaren edindiği tecrübe ve kazanımları akamete uğratan bir müdahale olmuştur (Karpaz, 2010: 241-242). TSK'nın hiyerarşik düzeni dışında programlanıp uygulamaya konan müdahale askeri kesimin olduğu kadar siyasal açıdan muhalif kesimlerin kendi alanlarını iktidar lehine daraltan bir politikaya gösterdikleri bir reaksiyondur. Öyleki müdahalenin açık destekçileri arasında entellektüellerden burjuvaziye üniversitelerden muhalefet partisi CHP'ye kadar iktisadi, kültürel ve siyasal olarak mevcut düzenin karşısında yer alan bir çok kesim bulunmaktadır.¹ Müdahale her şeyden önce farklı ses ve görüşlerle kapalı ve otoriterliğe kapı aralayan bir siyasal sistemden duyulan endişenin kardeş kavgası ve hürriyete vurgu yapan bir söylem eşliğinde dile getirildiği, büyük ölçüde CHP'nin etkinliğindeki askeri bir hareketti (Mazıcı, 2009: 567).

Bu siyasi arka planla da bağlantılı biçimde 1961'de Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa, kişi ve grup özgürlüklerini devlet karşısında koruyan ve teminat altına alan bir alan açmıştır. Hukukî çerçevesini yasama ve yargı erklerinin yetki dairesinin yürütme karşısındaki güçlü konumunun belirlediği, erkler ayrılığına dayalı 1961 Anayasası, 1960'lı yıllardaki kamuoyu çeşitliliğinin ortaya çıkışını etkileyen siyasal atmosfere kaynaklık etmiştir. Siyasal-kültürel yelpazenin farklı kesimlerinde hafıza tazeleyici etkisiyle bu mecra, 1960'lı yılların toplumsal temsiliyet tablosunu farklı kamuoylarına açmıştır.

Dinin siyaset temelli çıkışları karşısında korunan devlet refleksi Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in "dinin istismarını engelleyecek" bir anayasa yapılması isteği uyarınca 1961 Anayasasına net biçimde yansıtılmıştır (Özek, ty: 502). Devletin din karşısındaki tavrının anlaşılabilirliği bir gösterge olarak laiklik ihtilal yönetimince 19. Madde ile en geniş manasıyla tanımlanmıştır. Anayasanın 2. maddesi ile laiklik "etik ve ideolojik" bir ilke olarak kabul edilirken 19. Madde ile din ve ibadet hürriyeti düzenlenmektedir. Buna göre din dersleri konusu kişinin kendi seçimine bağlı bir eğitim alanı olarak korunurken bireyin dinî konulardaki tercihi esas kabul edilmiştir. Diğer yandan 119. madde erken Cumhuriyet döneminde kabul edilmiş olan

¹ Prof. Enver Ziya Karal'ın ifadesiyle "Herkes soysuzlaşmış olan siyasal düzenin yarattığı ve geliştirmekte olduğu ruhsal anarşiden bızır olmuş, yeni bir düzenin gereğine inanmaya başlamış, TSK'yı göreve çağırmıştır". Üniversite camiasının askeri yönetime desteği müdahale sonrasında askeri cuntanın hukukî meşruiyetini temin etme çabasına dönüşmüştür. Gürsel'in Anayasa yapmak için görevlendirdiği Prof. H. Nail Kubalı müdahalenin hukukîliğine inanmakta, Anayasa dahil oluşturulacak mevzuatta birinci yetkilinin askeri komite olduğunu söylemektedir. Ona göre, kurulacak hükümet de askerlerden oluşmalıdır (Mazıcı, 2009: 564).

sekiz kanunu² değiştirilemez kanunlar olarak va'zederek hukukî müdahalelere kapalı hale getirmiştir. Bu tutum ihtilal hükûmeti ve Kurucu Meclis'in Cumhuriyetin ideolojik simgelerini rejim karşıtlığı karşısında dokunulmaz ilkeler olarak tutma iradesinin göstergesidir.³ Sadece din hürriyetinin değil devletin siyasi ve hukukî düzeninin muhafazası da 19. Madde altında istismar karşıtı bir yaklaşım çerçevesinde tanımını bulmuştur. Benzer şekilde Anayasa'nın 57. Maddesi ile siyasal partilerin faaliyetleri istismara karşı sınırlandırılmıştır. Böylece laiklik başta olmak üzere kurucu ideolojinin sembolü olan kanunlar adeta hukukun ve siyasetin bağımlı kalacağı tartışmasız ilkeler olarak korunmuş oluyordu (Tunaya, 2007: 220-221, 251; Özek, ty: 502).

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle açılan dönemdeki dinî hayata dönük düzenlemeler, bu yıllarda resmi makamların da içinde olduğu, toplumun dindarlık biçimlerine yönelik manipülatif kampanyalar başta olmak üzere dinin militer açılımları ile dinî pratiklerin içeriğini güncel referanslar eşliğinde yeniden biçimlendirmeye yönelik girişimlerdir. Bu bağlamda ihdas edildiği 1924 yılında kabul edilen 429 Sayılı Kanunla toplumun din ihtiyacını karşılamakla görevlendirilen Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)⁴, ara rejimin dinî/siyasi politika, beklenti ve ihtiyaçlarını takviye eden, onunla örtüşen, benimsenen dinî anlayışla uyumlu yorum ve din hizmetinin sunumu bakımından resmi makamların çeşitli istek ve taleplerinin muhatabı olmuştur. DİB kuruluşun itibaren inanç ve ibadet; 22/06/1965 tarihinde kabul edilen 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanuna istinaden de ahlak esaslarına dayalı resmi görevlerin yürütücüsü durumundadır. Diğer yandan başkanlığın hukukî durumunu belirleyen tanımlamalar, onun devletle ya da siyasetle ve toplumsal dinî yönelim, yapı ve eğilimlerle ilişkisini kavramada hayli sınırlı bir alanı teşkil etmektedir. Başkanlık üzerinde yapılacak ve Cumhuriyet tarihini esas alan bir analiz, değişen siyasi iktidarlar ve siyasetlerin dinî-politik tercihleri ve bu min-

² Bu kanunlar Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Şapka İktisasına Dair Kanun, Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine Dair Kanun, Medeni Kanun, Beynelmillel Erkamın Kabulüne Dair Kanun, Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Lakap ve Ünvanların Kaldırıldığına Dair Kanun, Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'dur (Tunaya, 2007: 220-221).

³ 12 Eylül döneminin ürünü olan 1982 Anayasası da bu konudaki Anayasal korumayı devam ettirmiş, inkılap kanunlarını "laiklik" ve "çağdaşlık" hedefleriyle ilişkilendirerek değişmez hükümler başlığı altında ele almıştır (Güven, 2016: 668). Cumhuriyet dönemindeki askeri müdahaleler kendi aralarında siyasi, dinî, toplumsal koşullardaki tarihsel değişim ve farklılıklar ve buna bağlı olarak dinin siyasal söyleme yansımalarından, devlet hayatında farklı ele alınış biçimlerinden söz etmeye imkan vermektedir. Buna karşın 1961'deki Anayasal düzenleme ve bunun 1982'deki devamı rejimin laik niteliği konusunda askeri iktidarlar arasındaki Cumhuriyet dönemine yayılan konsensüsün örneğini oluşturmaktadır.

⁴ 429 Sayılı Kanuna göre, o zamanki adıyla Diyanet İşleri Riyasetinin görev kapsamı inanç ve ibadete ilgili işler ve dinî müesseselerin yönetilmesidir. "Türkiye Cumhuriyeti'nde muamelatı nâsa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükûmete ait olup din-i mübin-i İslam'ın bundan maada itikad ve ibadâta dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesati diniyenin idaresi için Cumhuriyet'in makarında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir." (TBMMTD, Devre 2, C VII, 03/03/1340, s. 23-27).

valdeki politik görüş, tutum ve davranışların farklılığı ile DİB'nin dinî yorum ve hizmetlerindeki değişim hatları arasında çeşitli düzey ve çizgilerdeki irtibata ilişkin çıkarımlar yapmaya izin vermektedir.⁵

27 Mayıs ara döneminde gündeme gelen ve dinin temel pratikleri, Müslüman toplumun öteden beri benimsediği inanç, ibadet biçimleri ile birlikte dinin kamusal görünümü üzerindeki değişim teklifleri, askeri makamlarca aksi durumsa siyasal yaptırımları haber veren bir söyleme dönüşebilmiştir. Ara dönemde DİB'nin en üst kurumsal karar mekanizması olan Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulunun (MDEİK) kararlarının içeriği, siyasal konuların dinî meşruiyete olan ihtiyacının askeri dönem için de geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

I. DİN DİLİNE DAİR BEYANLAR VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ TUTUMU

27 Mayıs müdahalesi sonrasında, dinî duyarlılığı yüksek kesimlerin öncelikli endişeleri arasında ezan başta olmak üzere namaz ve Kur'an'ın Türkçeleşmesi gibi meselelerde askerlerin, eskiye dönme ihtimali gelmekteydi. Harekete geçen toplumsal dinî endişelerin haklılığı bir kaç ay içinde basına yansıyan gelişmelerle doğrulanmıştır. Darbeden kısa bir süre sonra 17 Temmuz 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki mülakatında Milli Birlik Komitesi (MBK) üyelerinden Alparslan Türkeş'in, ezanın ve Kur'an'ın Türkçeleşmesiyle ilgili yaklaşımı dinî hürriyeti yok sayan ve kısırtıcı bir dil taşımaktadır. Ezanın aslı diline çevrilmesi hakkında "Türkçecilik bu millete Atatürk'ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biriydi. Evvela ezanı Arapça okutmakla buna ihanete başladılar" demiş, Kur'an'ın Türkçeleşmesini, "Türk camiinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil" diyerek savunmuştur. İ. Kara'nın deyimiyle, A. Türkeş'in din konusundaki görüşleri, dönemin farklı dinî politik yaklaşımları içinde "mütehakkim, müdahaleci ve kaba" olanını temsil etmektedir (Kara, 2016: 165). MBK sözcüsü Muzaffer Özdağ aynı günlerde askerî hükümetin ezanın Türkçe okunmasıyla ilgili bir karar almadığını belirttiği demecinde Kur'an'ın tercümesine dair şu ifadeleri kullanmaktadır: "Tanrı buyruğu Kur'an-ı Kerim'in anlaşılabilmesi için Türkçe yayınlanması, Tanrı emri Kur'an-ı Kerim'in ruhuna da uygundur. Türk halkı değişmez kutsal gerçekleri, muhteşem güzelliği kendi dilleri ile okudukları zaman bulacaktır" (Milliyet, 16/07/1960). Ancak bu tutum, büyük ihtimalle gelen toplumsal tepkilerden kaynaklanan bir düzenlemeyle aşı-

⁵ Dinin ister siyasi bir malzeme ya da argümantasyon seti, ister toplumsal meşruiyete hizmet eden yönüyle popülist siyaset açısından kullanışlılığı yönünden, ister kısa-uzun vadeli dinî dizayn girişimleri açısından olsun DİB aracılığıyla onatma çabalarına ilişkin İsmail Kara'nın belgeye dayalı değerlendirmelerini içeren eserleri dışında kuruluş dönemi için bk. Toprak, 2019 ve 12 Eylül 1980 dönemi için bk. Şimşek, 2019.

mıştır. MBK, 25 Temmuz'da din hürriyetine, ezan ve Kur'an diline yönelik bir yasağın gelmeyeceğini garanti eden 35 numaralı bildiriye yayınlamıştır (Kara, 2016: 167). Devlet Bakanı Kamil Artus'un hükûmetin din hürriyetlerinin korunacağını, radyoda okunan Kur'an'ın kaldırılmayacağını belirtmesi de dinî hayatın süregelen işleyişine dokunulmayacağına dair bir teminatı (Milliyet, 03/08/1960).

Bununla birlikte devletin en yetkili makamından yapılan açıklamalar, Türkçecilik konusunun askerî hükûmetin gündeminden çıkmadığını göstermektedir. Devlet Başkanı Cemal Gürsel, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünü ve İmam Hatip Lisesini ziyaretinde dinî hayatı Türkçeleştirme niyetini şöyle ortaya koymuştur: "Biz dinimizi Türkçe okuyup anlamalıyız, ezan Türkçe, Kur'an Türkçe okunmalıdır. Sakat ve çürük köksüz iddialara dayanan fikirlerle Türk dini vazifelerini Türkçe ifa edemezse asla dindar olamaz; biz bütün ilgimizi buna vereceğiz (Cumhuriyet, 06/10/1960). Muhtemelen Gürsel'in beyanatından güç almış olan Topkapı Gaziahmet Paşa Camii müezzini Şahap Mollaoglu bir kaç gün sonra ezanı Türkçe okuma teşebbüsünde bulunmuştur. Hürriyet Gazetesi'nde başarısız olan ezanı Türkçe okuma girişimi haberleştirilirken, DİB'nin Türkçe ezan okuyan bazı müezzinlerin ifadelerinin alındığı haberlerine karşı, anılan müezzinin cevabına yer verilmektedir. "Hikmetullahtır hükümet, deme şu iyi, şu fena / İttifakı ümmete lazım itaatir sana" (Hürriyet, 10/10/1960).

Temsilciler Meclisinin bazı üyelerinin ezanın Türkçe okunması için kanun tasarısı hazırlığında olduğu günlerde mesele kamuoyunu meşgul ederken İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Neşet Çağatay, bu tür müdahalelere dinî cevaz sayılabilecek bir beyanda bulunarak bir davet olan ezanın Arapça gibi Türkçe de okunabileceğini söylemektedir (Tercüman, 24/02/1961). Bu konuda DİB'nin görüşü ise oldukça açıktır. Gürsel'in açıklamasından kısa süre sonra basına mülakat veren Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen, ezanın Türkçe okunamayacağını açık bir dille vurgulamaktadır (Cumhuriyet, 11/10/1960). Başkanlığın ezanla ilgili görüşü bu yöndeki bir dilekçeye cevap münasebetiyle Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu'nun 03/01/1961 tarih ve 2 Numaralı kararıyla da teyid edilmiştir.

Ara dönemin dinî gündeminin sık karşılaşılan meselelerinden ezan ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi, dine yönelik köklü bir değişimden yana olanların beklentilerine müsait bir siyasî ortam yaratmıştır. Zira din dili, değişimin en uç ve reform yanlıları açısından en önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır. Müşavere ve Dini Eserleri İnceleme Kurulu'na doğrudan ya da MBK yoluyla ulaşan dilekçeler arasında yer alan dinde reform talepleri; askerî yetkililerin demeçleri ve bunu destekleyen basın, aydınlar vs. kamuoyu yapımcılarından güç almış olmalıdır. DİB bu dönemde ezan konusundaki

tutumunu Kur'an'ın Türkçeleşmesi söylemleri karşısında da korumuştur. MDEİK'nin Kur'an'ın tercümesi ile ilgili olarak, 23/02/1961 tarih ve 34 Numaralı kararında başka bir dile çevirilmesinin mahzuru bulunmadığı zikredildikten sonra "şu kadar ki Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlamak için tefsiri tercemesinin ve Kur'an-ı Kerim'deki hükümleri açıklayan kitapları mütalea etmenin daha ziyade faydalı olacağı..." ifadesi kullanılmaktadır. Kur'an ve ibadetin Türkçeleşmesi ile ilgili kararlarda bunun dinî açıdan sakatlığı açıklanmakta, askerî hükümetin din özgürlüğüne dair teminat sayılan bildirisine işaret edilmekte, reformun dinî ve millî birliği bozucu yanlarına değinilmektedir. Lise Tarih öğretmeni Doğan Kutay'ın MBK'ye yolladığı ezan ve dinî metinlerin Türkçeleştirilmesi ile ilgili yazısını değerlendiren Kurul, bu zâta MBK'nin 35 numaralı bildirisinin hatırlatılmak suretiyle cevap verilmesine karar vermiştir (MDEİK, 06/12/1960: 529). Cumhurbaşkanlığına sunulan ve tetkiki için Devlet Bakanlığından DİB'ye ulaştırılan *Kur'an ve İbadetin Türkçe Olması Meselesi* adlı eserle ilgili, 23/05/1961 tarihli kararda ise, "ibadetlerin Türkçeleşmesi konusu ise umumiyetle ibadet ehli olan dindarlar arasında fena bir tesir husule getirmekten, millî birlik ve beraberliğimizi sarsmak için fırsat kollayan fesad ve şer unsurlarının kötü emellerini gerçekleştirmelerine meydan ve imkan vermekten başka bir işe yaramayacağı, esasen Hükümetimizin din konusundaki görüşünü ve tutumunu açık bir dille bütün milete açıklamış bulunan 11/05/1961 tarihli ve 27/2020 sayılı tebliğin güttüğü asil gayeye de aykırı düşeceği kanaatine varıldığına Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi" denilmektedir (MDEİK, 23/05/1961: 223). Namazda Kur'an'ın Türkçe okunmasına dair bir dilekçe üzerine öncekileri teyid eden kararda "Kitabın lafzı ve manası her ikisi birden Kur'an-ı Kerim'i teşkil eder" denilmektedir (MDEİK, 06/10/1961: 565). Aynı yıl içinde bireysel öneri şeklindeki reform içerikli dilekçelerin sıklığı dikkat çekmektedir. Dinin ve ibadet dilinin millileştirilmesi hakkındaki dilekçe (MDEİK, 23/03/1961: 131) ile dinde reform yapılmasını içeren bir rapor (MDEİK, 09/06/1961: 262) bunlardandır. Bu yöndeki en uç sayılabilecek öneri, Osman Nuri Çerman'dan gelmiştir. Birçok yönüyle 1928'deki dinde ıslah girişimine benzeyen tasarıda inanç ve ibadetin en aslı unsurlarını tahrip edici maddeler yer almaktadır. Gündüzleri ibadetin yasaklanması, camilere sıralar konulması, ibadetlerin sazlı, rakslı olması, haccın yasaklanması, dinin millileştirilmesi, muamelatla ilgili ayetlerin çıkarılarak bunların yerine Atatürk'ün demeçlerinin konulması bunlardan bazılarıdır. İslam'ın Hz. Muhammed tarafından va'z edildiği iddia edilmekte, din ve camiler "hürriyet mezbahası" olarak tasvir edilmektedir. Tasarıyı içeren ve Çerman tarafından çıkarılan *İdeal Türkiye İçin Dinimizde (Aydınlık) Reform Kemalizm* adlı derginin 23 Nisan 1961 tarihli nüshası İçişleri Bakanlığının yazısı üzerine Kurul tarafın-

dan incelenmiş, dinî ve milli birlik için taşıdığı sakıncalara işaret edilmiştir (MDEİK, 17/05/1961: 207).

Askerî yönetimin dinî meselelere ilgisinin en önemli göstergesi bu dönemde bir Kur'an mealinin hazırlanmasıdır. Müdahaleden kısa bir süre sonra Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem nezaretinde hazırlığına başlanan meal, Eylül 1961'de *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* adıyla 3 cilt olarak yayınlanmıştır (Kara, 2016: 185). Bu dönemde Kur'an'ın latinize edilerek devlet tarafından basılması girişimi ise sonuçsuz kalmıştır. O sırada Yüksek İslam Enstitüsü'nde hoca olan ve fikirlerine baş vurulan heyet içinde yer alan Mahir İz'in anlatımından konunun havale edildiği anlaşılan dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Sadettin Evrin, ilgili kişilerin görüşlerini aldığı bir toplantı düzenlemiş, sonuçta bu projeden vazgeçilmiştir (İz, 2013: 454-455). Kurucu Meclis Başkanlığına gelen Kur'an'ın Latin harfleriyle yazılarak bunun namazda okunmasına dair dilekçeye cevaben alınan Müşavere Kurulu kararında, Latin alfabesine çevirinin mahsuru Atatürk'e referansla açıklanmaktadır. 1932'de Latin harfleriyle yazılı bir Kur'an nüshasının kendisine takdimi üzerine Atatürk'ün bunu Türk harflerini taşıdığı saydığı, Riyasetin bundan haberdar olup olmadığını tahkiki ile acil tedbirler alınmasını emrettiği belirtilmektedir (MDEİK, 05/06/1961: 244).

II. "MİLLİ İNKILABIN" TOPLUMA TEBLİĞİ VE HUTBELER

27 Mayıs'ın ve genelde askerî darbelerin Diyanet İşleri Başkanlığından beklentilerinden belki ilk sırada müdahalenin toplumsal meşruiyetine hizmet eden, amaç ve hedeflerine uygun, yönetimin dinî yaklaşımını destekleyen vaaz ve hutbeler hazırlanması olmuştur. Müdahalenin ilk günlerinde vaiz ve hatiplerin "millî menfaatlerimizi korumak için var gücüyle çalışan hükû metimize destek olmanın dinî bir vecibe teşkil ettiğini" anlatmalarını içeren bir yazı Diyanet İşleri Başkanı imzasıyla tüm il ve ilçe müftülerine yollanmıştır. 1960 yılı içinde hükûmetin icraatlarının anlatımı ve övgüsü sayılabilecek benzer içerikli çeşitli yazılar müftülüklere gönderilmiş, din görevlilerinin bu konuda kendilerinden beklenenleri yerine getirip getirmediği takip edilmiştir (Kara, 2016: 176-178). İsmail Kara'nın yayınladığı 27 Mayıs ihtilaline dair bir hutbe metni, bir yandan ihtilali ve ihtilalcileri yüceltirken, DP Hükûmeti aleyhinde imalar içeren bir metin özelliği taşımaktadır. Hazırlanmasında DİB ya da başka bir kişi ya da kurumun kaynaklığına dair bir veri bulunmayan hutbe metninde milletin temsilcisi olan MBK'ye ve orduya destekle ilgili şu ifadeler geçmektedir. "...köylü ve şehirli hepimiz elbirlik Milli Birlik Hükümeti'mize, ordumuza müzahir olmalıyız. Geceli gündüzlü durmadan çalışmalıyız. İlimden, fenden ve sanat ve teknikten ileride (?) ve tıbbı olanca kudretimizle uğraşmalıyız" (Kara, 2008: 44-45).

11/05/1961'de Başbakanlık adına Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek'in gönderdiği ve Diyanet Dergisi'nde yayımlanan; dinî hürriyetlerin korunacağı, dinî eğitimin güçlendirileceği, din görevlilerinin imkanlarının iyileştirileceği gibi maddeler içeren yazı ise, 9 Temmuz 1961'deki referandum öncesinde yeni Anayasa'da din konusunda hükümetin görüşlerini yansıtan bir metin özelliği taşımaktadır (Kara, 2016: 179; Kara, 2017: 274).

1960 yılı sonundaki bir Müşavere Kurulu kararı hükümet yetkililerinin doğrudan emri üzerine hazırlatılan üç hutbeyi konu almaktadır. 6 Aralık 1960 tarihli bu toplantının konusu Aydın Valiliğinden gelen ve DİB tarafından hazırlanması istenen hutbelerdir. Valiliğin isteği kıyafet konulu hutbe hazırlanmasıdır. Alınan kararda Devlet Bakanlığının emriyle hutbeler hazırlanacağı zikredilerek, millî inkılap için beklenen hutbelerin de zamanla hazırlanacağı bildirilmektedir. Söz konusu hutbeler *Millî Birlik; İslamiyette Çalışmanın Önemi ve Müslümanlıkta Hurafelere ve Batıl İnanışlara Yer Yoktur* başlıklarını taşımaktadır. Bu başlıklar aynı zamanda yayınlanması düşünülen hutbe dergisinin ilk konularını oluşturmaktadır. Bakan Hayri Mumcuoğlu dergiyle ilgili olarak basına yaptığı açıklamasında Cuma hutbelerinin ülkenin aktüel meselerine yer veren ve halkı aydınlatıcı biçimde düzenleneceğini bildirmektedir (Hürriyet, 18/12/1960).

Anılan Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu kararında hutbe talimatı açıkça görülmektedir:

Yüksek Başkanlıkça 20/10/1960 gün ve 29186 sayı ile Kurulumuza hava- le buyurulan Aydın Valiliğinin 3/10/1960 gün ve Yazı İşleri Kalemi 50/2801 sayılı ve buyur Millî İnkılabı Yayma ve Köylüyü Kalkındırma Komitesince ittihaz olunan 3/10/1960 karar gereğince istenilen "Millî İnkılap ve Kıyafet" mevzulu matbu hutbeler gönderilmesi hakkındaki yazısı incelendi.

Büyük inkılabın güttüğü idealin tahakkuku için Devlet Bakanlığı tarafından hazırlanması emredilen hutbeler serisinden üç tanesi Kurulumuz tarafından tertip edilerek müftülüklere gönderilmiş olduğunun ve bundan sonra da peyderpey Yüksek valiliğin arzu ettiği konularda da başka hutbeler tertip edileceğinin bildirilmesi uygun olacağı mütaleasıyla keyfiyetin Yüksek Başkanlıkça arzına karar verildi (MDEİK, 06/12/1960: 528).

Müşavere Kurulunun 2 Aralık 1960 tarih ve 521 numaralı, anılan üç hutbenin hazırlanarak tüm hatiplere yollanmasını hâvi kararı uyarınca hutbe metinlerinin müftülüklere gönderildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan millî birlikle ilgili olan hutbedeki inkılabı ayrılan kısım, hazırlanış amacıyla örtüşen siyasi mahiyette ifadeler içermektedir: "...Allahımızın emrettiği vechile, kurşunla kenetlenmiş bir bina gibi birbirimize sımsıkı sarılalım. 'Müminler kardeşten başka bir şey değildirler' mealinde olan Ayet-i Kerime'yi hatırı-

mızdan hiç çıkarmayalım. Son inkılabımızın mânâsını iyi kavrayalım; hedefinin çabuk ve kolay tahakkukuna bütün gücümüz ve kuvvetimizle yardımcı olalım. Şer güçlerinin, fesadçıların gizli-açık telkinlerine kapılmayalım. Ortaya atılan dedi-kodulara kulak asmayalım...”

Kıyafete dair hutbe talebi kısa bir süre sonra bu kez MBK Genel Sekreterliği aracılığıyla Mustafa Kemal Derneği'nden gelmiştir. Müşavere Kurulunun talebin dikkate alınacağını belirten kararında inkılapla ilgili ifadeler yer verilmektedir: “Devletimizi Hukukî nizama bağlamak, şahsî hürriyeti ve vicdan hürriyetini hakkıyla sağlamak ve milletimizi her cihetten huzur ve sükûn içerisinde yaşatmak idealiyle milletçe yaptığımız büyük inkılabımızın meyvelerinden vatanın her köşesinde faydalanmakta olduğumuz bu devirde, vatandaşlarımızın kıyafet meselesinin de önemli olduğu ve Mustafa Kemal Derneği'nin de bu husustaki gayretlerinin, zor kullanmayarak telkin yoluyla yapmaları memnuniyeti mucip bir hareket bulunduğu cihetle bu husustaki tavsiyenin Yüksek Başkanlıkça göz önünde tutulacağını bildirilmesi...” (MDEİK, 04/01/1961: 612)

Bazı müftülerin bu günlerde çarşaf aleyhinde sarfettiği sözler İ. Kara'ya göre Başkanlığın ve din görevlilerinin maruz kaldığı baskıyla alakalıdır (Kara, 2016: 185). Kıyafet konusu ara dönemin kimi aktörlerince takibi zorunlu bir sorun olarak görülmektedir. A. Türkeş'in, dikkat çeken açıklamalarının dışında, dönemin 27 Mayıs'ı giyim kuşamla irtibatlandıran ve kadın kıyafeti, sakal vs. gibi simgesel görüntüleri üzerinde duran isimlerden biri de İstanbul Valisi Tümgeneral Refik Tulga'dır. Tulga'nın “kara çarşaf”la mücadelesi, başta Cumhuriyet gazetesi olmak üzere basınla katılımıyla adeta bir seferberliğe dönüştürülmüştür. 25 Temmuz 1960 tarihli habere göre Mustafa Kemal Derneği'nin çarşafıla mücadelede bir program hazırladığı aktarılmakta ve şöyle devam edilmektedir: “İstanbul sokaklarında bile dördü beşi bir arada çarşafı kadınlar penguin sürüleri gibi yine gezip duruyorlar. 27 Mayıs'tan sonra yobaz sindi, fakat onun zafer bayrağı halindeki kara çarşaf dalgalanmaya devam ediyor” (Cumhuriyet, 25/08/1960). Tulga, konuyu düzenlediği toplantıyla basınla paylaşırken çarşafıla mücadeledeki yöntemi şöyle anlatmaktadır, “zacrî tedbirlere baş vurmadan önce işe ikna ve propaganda ile başlayacağız. Zannediyoruz doğru yola gelirler” (Cumhuriyet, 27/08/1960). Çarşafı kadınlar Vali eliyle manto hediye edilmesi ise (Milliyet, 01/09/1960) söz konusu propagandanın getirildiği yeri göstermektedir. “Gericilikle” mücadelenin kapsamının bir sonraki adımda genişletildiği görülmektedir. Tulga imzalı karara göre hoparlörle ezan okunmayacak, cenazeler ancak 200 metre elle taşınabilecek, daha uzak mesafeler için valiliğin izni gerekecektir. Ayrıca sokaklarda takke ve sakallı dolaşanlara dinî istismar suçundan takibat açılacaktır (Tercüman, 24/02/1961).

Kılık kıyafet meselesinin savcılarını da harekete geçirdiği anlaşılmaktadır. Nevşehir Cumhuriyet Başsavcısının Müşavere Kuruluna ulaşan isteği, zarf içinde Diyanete ulaştırılan takkelerin dinî bir kisve olup olmadığının bildirilmesidir. Cevaben şöyle denilmesine karar verilmiştir: “Dinimizde ibadete mahsus bir kisve yoktur. İlişik zarf içinde bulunan iki takkenin dinî bir mahiyet taşımadığının...bildirilmesine” (MDEİK, 06/11/1961: 600).

27 Mayıs döneminde dinî hassasiyetlerinin başında istismar ve hurafeler gelmektedir. Buna bağlı olarak Diyanetten radikal gruplar ve cemaat grupları ile tarikatlara karşı etkin bir mücadele beklenmektedir. MBK’ye gelen mektuplardan DİB’nin bu tür odaklaşmalar karşısında pasif kaldığı ya da irtica karşıtlığı misyonunu tam olarak üstlenemediği gibi itham ve iddiaların öne sürüldüğü anlaşılmaktadır. Müşavere Kurulu kendisine havale edilen bu yazılardan biriyle ilgili kararında dinin istismar ve ihmal edilmesinden duyulan teessürün haklılığını belirttikten sonra, “Bütün mesele ve davalarımızı halletmek ve sağlam birer esasa bağlamak karar ve azminde olan Milli Birlik Komitesinin bu mühim meseleye de hassasiyetle el atacağından şüphe yoktur” denilmektedir (MDEİK, 04/10/1960: 471). MBK’ye gönderilen bir başka dilekçede ise, “dinin cahillerin elinde, yobazların dilinde, soysuzların fikrinde hurafeleştirildiği, ...adeta geriliğin sembolü haline getirildiği...içinde bulunduğumuz atmosferde Diyanet teşkilatının müsait olmadığı, asrın ihtiyaçlarına cevaplayacak durumda olmadığı, teşkilatın başından sonuna kadar ıslaha muhtaç olduğu...gerilik, irtica ve yobazlık lekesinden kurtarılması” rica olunmaktadır (MDEİK, 20/12/1960: 550).

SONUÇ

27 Mayıs askeri dönemi, devlet sistemi ve toplumun askeri yönetimin elinde bulundurduğu olanak ve yöntemler çerçevesinde düzenlenme çabasına girildiği bir evredir. Hükûmet ve devlet yetkililerinin söylemleri ile DİB’nin kurumsal yaklaşımını gösteren beyanlar ve MDEİK onaylı hutbe metinlerinin referanslığı dönemin dinî anlayışına dair başlıca hatları ve dinî dizayn çabalarının başlıca konularını ortaya çıkarmaya yardım etmektedir. Bunlardan ilki ezan, Kur’an ve namazın Türkçeleşmesi şeklinde ifade edilen aslında din dilinin millileştirilmesi olarak görülebilecek olan dinin geleneksel uygulamalarına yönelik tekliflerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki devlet eliyle yürütülen reformist din çalışmalarını hatırlatan Türkçeleştirme önerileri⁶, diğer makamlarla birlikte özellikle Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in

⁶ 19 Mart 1926 günü Göztepe Camii imamı Cemaleddin Efendi’nin namazı Türkçe kıldırma girişiminden itibaren Türkçe namaz, Türkçe hutbe, Türkçe ezan, Kur’an’ı Türkçeleştirme çalışmaları ve dinde reform önerileri gibi konuların safahatı ve ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Cündioğlu, 1998; Cündioğlu, 1999; Cündioğlu, 2005.

açık ifadeleri açısından dinî meselelerin ara dönemin siyasi müfredatının esaslı bir unsuru olduğunu göstermektedir. Durumun DİB yönünden yansıdığı MDEİK kararları ve Başkanlık makamından yapılan açıklamalar, din dilinin mevcut/asıl haliyle muhafazasını esas alan bir merkezde durmaktadır. Kur'an'ın ve namazın Türkçeleşmesinin yanısıra ezan konusunda da karşıt tutumunu koruyan DİB açısından dikkat çekilmesi gereken husus, Başkanlığın 1932'deki ezan yasağına muvafakat eden kurumsal iradesinin tersi biçimde bu kez karşıt tutum sergilemesidir.⁷

Diğer yandan bu dönemde, hem askeri müdahalenin bizzat kendisi ve tesis ettiği nizamın hem dinî tasavvurunun meşruiyet gereksiniminin takviyesinde hutbeler aracı kılınmaktadır. İhtilalin bir halas hareketi olarak görülmesi, devrik iktidar partisine yapılan menfî atflar ve mevcut iktidara desteği milli ve dinî bir vazifeye dönüştüren bir söylem hazırlanan hutbe metinlerine girebilmiştir. Her dönemin "ideal dindar topluluk" perspektifini anlamada önemli bir veri kaynağı olarak görülebilecek hutbeler, 27 Mayıs döneminde hurafeler, çalışma, milli birlik, istismar vs. üst başlıklı konularla birlikte (çağdaş) kıyafet gibi toplumun dinî evrenine z(s)orunlu biçimde dahil edilen meselelerin dile getirildiği mecralar olmuştur.

⁷ Bu yıllarda namazın Türkçeleşmesi karşısındaki direncin tersi biçimde ezanın Türkçeleşmesi hadisesinde Diyanet İşleri Riyaseti Riyaseti resmi mercilerin tutumunu destekler bir tutum benimsemiştir. 1 Şubat 1933'de Bursa'da Türkçe ezan karşıtı gösterilerin ardından Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi tüm müftülüklerle gönderdiği yazıda en küçük muhalefetin sert biçimde cezalandırılacağını bildirmiştir (Cündioğlu, 1998: 104-108)

KAYNAKÇA

Arşiv

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi:

-Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu Kararları (1960,1961)

Sürelî Yayınlar:

Gazeteler:

-Cumhuriyet

-Hürriyet

-Milliyet

-Tercüman

TBMM Tutanak Dergisi:

-TBMMTD, Devre 2, C VII, 03/03/1340

Kitap ve Makaleler:

-CÜNDİOĞLU, Düccane, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. (2. Baskı), Kitabevi, İstanbul 1998.

-_____ *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet I*, Kitabevi, İstanbul 1999.

-_____ *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, Kaknüs, İstanbul 2005.

-GÜVEN, Cemal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları İçin Seçilmiş Tam Metin- Anayasalar, Kanunlar ve TBMM Kararları (1876-2016)*, Eğitim Yayınevi, Konya 2016.

-İZ, Mahir, *Yılların İzi* (5. Baskı), Kitabevi, İstanbul 2013.

-KARA, İsmail, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam II*, Dergah, İstanbul 2016.

-KARA, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, (5. Baskı), Dergah, İstanbul 2017.

-KARPAT, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Asker Ve Siyaset*, Timaş, İstanbul 2010.

-MAZICI, Nurşen, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?" (Ed. Ahmet İnel). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, (6. Baskı), İletişim, İstanbul, 2009, ss. 555-569.

-MDEİK: Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu

-ÖZEK, Çetin, *Devlet ve Din*, Ada, İstanbul (ty).

-ŞİMŞEK, Şerife, *Resmî Dinî Alanın Yeniden Düzenlenmesi: 12 Eylül Ara Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı (1980-1983)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2019.

-TOPRAK, Hicret Kiraz, *Mihrap Minber ve Devlet Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı*, Küre Yayınları, İstanbul 2019.

-TUNAYA, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.